

ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Національні інтереси можна визначити як сукупність життєво важливих загальних інтересів усіх соціальних груп суспільства. Концепцією національної безпеки національні інтереси України визначаються як «...сукупність збалансованих інтересів особи, суспільства і держави в економічній, внутрішньополітичній, соціальній, міжнародній, інформаційній, військовій, екологічній і інших сферах. Вони носять довгостроковий характер і визначають основні цілі, стратегічні і поточні завдання внутрішньої і зовнішньої політики держави. Національні інтереси забезпечуються інститутами державної влади, що здійснюють свої функції у тому числі у взаємодії з діючими на основі Конституції України і громадськими організаціями [1]. Національні інтереси є вираженням колективної волі нації, яка реалізує себе в довгостроковій перспективі за допомогою як внутрішньої, так і зовнішньоекономічної політики країни. Національні інтереси – це об'єктивний чинник, що обумовлений сукупністю життєвих потреб країни і відображає певну стадію розвитку національної самосвідомості та взаємодії країни з іншими країнами. Нація сподівається на широку модернізацію, підвищення добробуту і гідне місце України у світі у XXI ст. Для подібних надій є підстави. Початок нового сторіччя ознаменувався для України виходом із затяжної соціально-економічної кризи. Після десятиріччя економічного спаду, обумовленого зміною суспільного устрою, країна поступово увійшла до реальної економічної і політичної стабілізації. У 2000 р. ВВП зріс на 5,9%, у 2001 р. – на 9,2, у 2002 р. – на 5,2, у 2003 р. – на 9,6%. За п'ятирічний період (1999-2003 рр.) Україна збільшила ВВП більше як 2,5 раза. У 2004 р.

економічне зростання в Україні склало – 12,1%, у 2005 р. – 2,7, у 2006 р. – 7,3, в 2007 р. – 7,9%, у 2008 р. – 2,1% [2]. Найскладніша структура суспільства, глибока нерівномірність розвитку, соціальна нерівність обумовлює відмінність інтересів соціальних прошарків. Інтереси різних соціальних груп можуть бути різними, інколи схожими, а іноді – несумісними. Неспівпадання інтересів окремих громадян і соціальних груп обумовлює можливість неоднозначного впливу держави на безпеку і добробут індивідів. Тому важливе значення має ступінь пріоритетності особистих, суспільних і державних інтересів, а також можливість їх узгодження. Саме тому з'являється об'єктивна необхідність знаходження прийняттого для різних соціальних сил компромісу. Процес соціальної диференціації торкається інтересів усіх прошарків суспільства і призводить до зміни балансу цих інтересів. Ця проблема значно ускладнюється у процесі радикальних економічних перетворень. У перехідній економіці баланс інтересів порушується. Різкі зміни соціальної диференціації та реакції людей на такі зміни можуть стати бар'єром на шляху соціально-економічного розвитку. Сучасний український капіталізм характеризується глибокою нерівністю і широкою диверсифікацією інтересів різних суспільних груп. Конфлікт цих інтересів може загальмувати подальший розвиток, а коаліція суспільних сил, що припускає деяке самообмеження, – забезпечити модернізацію країни. Інтереси представників середнього класу найбільшою мірою збігаються з інтересами суспільства: інтереси високозабезпечених верств можуть бути реалізовані й за межами даної держави, а інтереси малозабезпеченого населення

© Миценко Іван Михайлович – доктор економічних наук, професор;
Кролевець Олексій Андрійович – аспірант.
Кіровоградський національний технічний університет.

направлені на вирішення питань власного виживання. Питаннями вирішення соціальних та економічних проблем присвячені наукові роботи вітчизняних учених, таких як Е.М. Лібанова, В.О. Мандибура, В.П. Антонюк.

Нерівність між людьми характерна риса людського суспільства на будь-якій стадії його розвитку. Ця нерівність утворює страти, а сам процес називається стратифікацією. Загальна модель стратифікації виглядає таким чином: бідні, заможні, багаті. Великі суспільні страти називають ще класами. Соціальна стратифікація – це сукупність великих соціальних груп (стратів), розташованих ієрархічно за критеріями соціальної нерівності.

Соціальна поляризація є виникненням у суспільстві крайніх ступенів багатства і бідності, погіршення життєвого стану основної маси населення і розмивання середнього класу. Навіть на початковому етапі перехідного періоду можна було знайти певні тенденції в соціальній стратифікації українського суспільства, перш за все майнової та прибуткової диференціації населення, появи нових соціальних груп і класів. Із моменту розпочатих економічних перетворень у країні розмір власних (сімейних) доходів населення стає найістотнішим результатом соціальної диференціації. У 1990-1995 рр. відбулася різка зміна структури грошових доходів населення. Різниця між доходами 10% найбільш високодохідних груп населення і 10% низькодохідних груп зрісла з 4,5 раза в 1991 р. до 16,8 раза в 2007 р. (а за даними Всесвітнього банку – у 20 разів), при пороговому значенні показника 8 разів. Особливо показовим стає цей факт з урахуванням високого ступеня егалітаризму радянського періоду [3].

У будь-якій країні між елітою (багатими) і низами (бідними) існує ще один, середній прошарок. Термін «середній клас», або «середній прошарок», виник досить давно. Ним стали визначати сукупність суспільних груп, які посідають проміжне місце між крайніми суспільними класами (маргінальними групами). Межі середнього класу динамічні: він то вбирає в себе нові групи людей, що виходять із різних

соціально-економічних причин із класів, між якими він розташовується, то вилучає індивідів у маргінальні групи. Дохід є одним із традиційних показників, за якими оцінюється місце індивіда в соціальній структурі суспільства. Багато дослідників виділяли середній клас як групу в суспільстві з середніми доходами. Проте відмінності в річному доході не повністю відображають різницю в економічному стані індивідів, оскільки люди навіть із близьким рівнем доходів можуть володіти широкою різноманітністю освітньої класифікації, виду діяльності, стандартів споживання. Найважливішим індикатором середнього класу є стабільність і постійність джерел доходу, оскільки переважна більшість громадян існує перш за все за рахунок основної постійної офіційної роботи і розраховує на дохід від неї.

Економічний потенціал сучасних соціальних груп базується на трьох складових: по-перше, володінні капіталом, що визначає дохід; по-друге, причетності до процесів розподілу суспільного продукту; по-третє, рівень особистих доходів. Сьогодні динамічно формується клас приватних власників, що володіють великою, середньою, дрібною власністю і належать до різних прошарків суспільства. Для багатьох дослідників ознакою середнього класу є розміри власності й доходів, зміст праці і престиж роботи, певний спосіб життя та ін. Нижньою межею середнього класу є те, що його представники, як правило, не зайняті фізичною, і особливо ручною працею. Верхньою межею виступає те, що його представники не мають у своїй власності великого майна.

Сучасна ринкова економіка – це, перш за все, інноваційна економіка. Відповідно до теорії людського капіталу основним організаційним принципом її побудови є інтелектуально-інформаційне виробництво, а основним ресурсом, господарським суб'єктом і кінцевим результатом функціонування – людський капітал. Сьогоднішній середній клас – це не просто забезпечені люди, що заробляють собі на життя своєю працею і раціональні у своїй поведінці. Це люди, які завдяки своїм знанням і навичкам займають особливі позиції на ринку праці.

Представники середнього стану не відповідають повністю характеристикам будь-якого одного основного класу, а поєднують ознаки декількох. Наприклад, дрібні власники, з одного боку, є власниками засобів виробництва, а з іншого – займаються продуктивною працею. Керівники середньої ланки є, з одного боку, найманими працівниками, а з іншого – самі беруть участь в організації найму. Сьогодні прийнято розрізняти «традиційні (або «старі») і «нові» середні класи». До перших слід віднести дрібних приватних власників, самостійних виробників, зайнятих, як правило, у роздрібній і оптовій торгівлі, сервісі, приватно практикуючих фахівців, осіб вільних професій та ін. Інші включають ряд професійних груп найманих працівників розумової праці, потреба в уміннях і здібностях яких зростає в умовах індустріалізації і НТП. «Нові середні класи» – це особи, що володіють інтелектуальною власністю, навиками складної трудової діяльності: менеджери, інтелігенція, службовці. Останніми десятиліттями тенденцією, що наголошується в економіках розвинутих країн, стало скорочення питомої ваги «старих» і збільшення питомої ваги «нових середніх прошарків».

Радикальні економічні реформи українського суспільства серйозно позначилися на його соціальній структурі. Нині ця структура змінилася і продовжує змінюватися. Сьогодні в нашій країні все частіше говорять про необхідність формування більш широкого третього стану або середнього класу суспільства, що є багаточисельним класом дрібних власників і кваліфікованих найманих працівників. Трансформація інститутів українського суспільства серйозно позначилася на його соціальній структурі. Змінилися і продовжують змінюватися відносини власності, перебудовується механізм соціальної стратифікації. У 1991 р. розпочався процес розшарування. У частини колишнього радянського середнього класу життєві можливості поліпшились, але таких було небагато; в іншій частині вони зменшилися – таких була більшість.

Наявність і велика питома вага середнього класу є однією з істотних ознак суспільства, визначеного як розвинуте,

цивілізоване і безпечне. Сучасному типу розподілу доходів у розвинутих країнах світу властиве значне скорочення питомої ваги бідних і таке ж значне підвищення питомої ваги середнього класу. У цих країнах середній клас складає 60% усього суспільства, що є джерелом його стабільності. Слід погодитися з твердженням, що «Середній клас відіграє в суспільстві особливу роль. Образно його можна порівняти з функцією хребта в людському організмі, завдяки якому організм зберігає рівновагу і стійкість.... Там, де відсутній середній клас або він ще не сформувався, суспільство нестабільне» [4]. В Україні рівень доходу і споживання цієї групи населення не відповідає її уявленням про гідне існування і соціальну справедливість. Відчуття несправедливості представників цих страт призводить до здійснення в тиску на роботодавців і державу з тим, щоб досягти збільшення соціальних витрат.

Про невідповідний рівень мінімальної заробітної плати свідчить і її співвідношення із середньою заробітною платою. За висновками Міжнародної комісії ЄС (1989 р.), справедливою вважається мінімальна заробітна плата на рівні 68% середньої оплати праці в країні [5]. В Україні в листопаді 2008 р. середня заробітна плата становила 1823 грн., а мінімальна – 545 грн., тобто 30% від середньої [6].

За висновками міжнародних організацій (ООН, МОП) заробітна плата, що є нижчою 3 дол. за год. обумовлює людині напівголодне існування. В Україні у 2007 р. мінімальна заробітна плата становить 0,3 дол. за год., тоді як у США працівники не можуть отримувати менше 5,15 дол. за год., у Великобританії – 10, а у Фінляндії – 12,6 дол. [7].

Економічним і політичним вираженням середнього класу є центризм. Саме брак стабілізуючого впливу середнього класу на економічні і політичні процеси свідчить про характерну для України нестабільність у державі, що інколи виражається в революційному підході до вирішення проблем еволюційного розвитку суспільства.

Сьогодні передумовою формування середнього класу є високий рівень розвитку

виробництва і високий добробут суспільства. Тільки за таких умов більшість населення може користуватися соціальними благами у значно більших масштабах, ніж низи, як складова меншина населення. Чинниками структурного розвитку середнього класу є добробут, складність і технократизм індустріальних суспільств. Середні прошарки сучасних західних країн є породженням індустріального суспільства, у якому потокові методи виробництва створюють стандартизовані високотехнологічні предмети споживання, забезпечуючи зростання рівня і якості життя наймасовішої та економічно активної частини населення. Основною проблемою формування середнього класу в Україні є те, що країна не тільки не досягла постіндустріальної стадії розвитку, але і пережила глибоку економічну кризу, що відкинула її в розвитку на декілька років. До цього часу, за часи незалежності не вдалося забезпечити високий економічний розвиток країни, рівень ВВП не може досягти рівня 1990 р.

Нині у світі існує лише понад 25 країн із соціально орієнтованою економікою [8]. Особливе значення для формування середнього класу в нашому суспільстві має належне відношення держави і приватного капіталу до розвитку науково-інформаційної сфери. Єдиний шлях у майбутнє, який є в Україні, – це перехід до постіндустріального суспільства. У разі занепаду цієї сфери Україна буде приречена на становище країн третього світу, на економічну відсталість і політичну залежність. Для вирішення цієї проблеми важливо, щоб не скорочувалося, а навпаки, збільшувалося державне фінансування наукових, технічних і інших навчальних закладів. Основною умовою формування повноцінного середнього класу в Україні є структурні перетворення і модернізація економіки, сьогоdnішній рівень розвитку якої в більшості галузей відповідає 50-60-м рокам ХХ ст.

Та все ж таки процес формування самостійного і найманого середнього класу в Україні повільно, але рухається незважаючи на всі труднощі й перешкоди. Для появи представників нового середнього класу країни необхідно було майже п'ять років. Сьогодні вже намітилася тенденція

перерозподілу доходів від багатих до професіоналів. Ця тенденція пояснюється тим, що бізнес-еліта, накопичивши велику власність (і капітали, і засоби виробництва, і ресурси), зіткнулася з необхідністю управляти нею і розвивати її. Отже, їй стали потрібні управлінці та спеціалісти, оплачуючи професійні послуги яких, вона віддає їм частину своїх доходів. Тим самим у суспільстві створюється матеріальна основа для формування і розвитку середнього класу.

Переважає більшість українців не має ні власних капіталів, ні можливості брати участь у розподілі суспільного багатства. Їх економічний потенціал визначається рівнем доходів від роботи за наймом. У зв'язку з цим помітно підвищується роль таких індивідуальних якостей, як талант, працездатність, рівень освіти, професіоналізм, організаційні здібності. За час реформ на ринку праці з'явилися люди, яким відкрите інформаційне середовище допомогло зорієнтуватися і які встигли навчитися тим спеціальностям, яких потребує сучасний ринок.

Сьогодні український середній клас – це, як правило, керівники вищого і середнього рівня (у тому числі представники малого бізнесу) і професіонали, які обслуговують нову систему, а це 6-11% населення країни. За різними оцінками ці люди витрачають і зберігають у рік майже 20 млрд дол. У цих людей немає особливих складнощів із придбанням побутової електроніки і техніки або меблів. Гроші вони відкладають, як правило, для купівлі нерухомості, автомобіля або на навчання дитини.

Можна виділити два джерела формування «традиційних середніх прошарків». Перший представлений керівниками галузей, великих підприємств, верхнім шаром управлінського персоналу, незначною частиною вчених і технічних фахівців, частиною гуманітарної інтелігенції. Цей прошарок раніше становив майже до 15% населення і монополю розпоряджався своєю владою і суспільним продуктом, а нині використовує свій вплив у боротьбі за власність при переході до ринку. Іншим джерелом формування середнього класу нашого суспільства є численні професійно підготовлені працівники, які

складають масові загани інтелігенції, кваліфіковану робочу силу, фермери. Ще одним джерелом поповнення традиційних прошарків українського суспільства є біженці і вимушені переселенці з інших республік колишнього Союзу. Більшість із них має вищу або середню спеціальну освіту або «місцеві, регіональні» спеціальності. Приїзд на історичну батьківщину змушує їх освоювати інші сфери діяльності. «Нові прошарки» українського середнього класу знаходяться сьогодні поки що на початковому стані. Можна назвати два джерела їх формування. По-перше, базою формування «нових» середніх прошарків в українському суспільстві є фахівці з вищою і середньою освітою, які зайняті в народному господарстві. Проте більшість цих людей є найманими працівниками із гранично низьким рівнем доходів, часто нижчим за прожитковий мінімум. По-друге, сьогодні тільки формуються ті представники середніх прошарків, які є невід'ємною рисою розвинутої ринкової економіки, тобто фахівці з маркетингу, менеджменту, банківської справи та ін.

Економічні реформи в країні дають можливість для створення вертикальної соціальної мобільності та матеріального добробуту. Сьогодні рівень доходу індивіда визначається рівнем його ділової активності. Сучасна демократична держава зацікавлена в проведенні соціально-економічної політики, що підтримується широкими колами населення. Отже, сьогодні результати економічного зростання повинні бути доступними всім громадянам України. У світовій практиці немає прикладів благополучних країн, які б при низькому і середньому за міжнародними стандартами

рівні ВВП на душу населення підтримували б високий рівень економічної нерівності. Досвід економічно розвинутих країн підтверджує, що економічний прогрес незмінно пов'язаний із зростанням добробуту населення. Економічна ситуація держав, що розвиваються, демонструє ті ж закономірності.

Література

1. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» – <http://www.uazakon.com/document/spart85/inx85170.htm>.
2. <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. <http://www.worldbank.ua>.
4. Кравченко А.И. Социология: учебник. – М.: ТК «Велби», Проспект, 2007. – С. 139.
5. Татарников А. Оплата труда в странах с рыночной экономикой (Австрия, ФРГ, Швеция, Дания, Италия, Франция, США, Япония). – М.: Экономика, 1992. – 143 с.
6. Основні показники рівня життя населення // Праця і зарплата. – 2009. – № 2 (630). – С. 6.
7. Соціальні стандарти та соціальні гарантії: теоретичні аспекти, проблеми, світовий досвід. – К.: ЦПСД, 2007. – 320 с.
8. Вишневський О.С. Порівняння соціально-економічного розвитку України з рівнем задоволеності життя населення // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины. – Вып. 1: В 2 ч., ч. 1 / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти; Редкол.: Землянкин А.И. (отв. ред.) и др. – Донецк, 2008. – С. 227-238.